

УДК [070.11:32:366.63] (477)

ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ МАС-МЕДІА

Олена Гриценко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики,
вул. Мельникова, 36/1, 04119, Київ, Україна, e-mail: astro777@bigmir.net*

Розглянуто проблеми формування в Україні інформаційного суспільства та розвитку ринку мас-медіа, можливі напрямки його розвитку та концептуальні положення щодо стратегії формування інформаційного суспільства в умовах перехідного періоду.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна політика, ринок мас-медіа, глобальна інформаційна індустрія, відкритість інформаційних систем.

Незважаючи на суперечності процесу глобалізації масової комунікації, тема інформаційного суспільства та розвитку світового ринку мас-медіа, як і новітніх інформаційних технологій, не сходить зі сторінок не тільки зарубіжних, але й вітчизняних наукових і публіцистичних видань. Сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології (ІТТ) мають вирішальний вплив на зміни, які відбуваються в соціальній структурі суспільства, економіці, розвитку інститутів демократії тощо, істотно змінюючи не тільки виробництво продуктів і послуг, але й реалізацію членами суспільства своїх громадянських прав.

Значні обсяги інформації, з цієї тематики, сьогодні доступні за допомогою Інтернету — особливо це стосується висвітлення діяльності міжнародних і національних організацій у справі розробки й реалізації стратегій інформаційного розвитку. До числа найцікавіших джерел можна віднести онлайн-матеріали Європейської Комісії Ради Європи, Організації економічної співпраці та розвитку, Всесвітнього союзу зв'язку, а також державних та інших інституцій, відповідальних за створення «інформаційної магістралі» у США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Франції, Австралії, Японії та інших країнах.

Еволюція постіндустріального суспільства, що супроводжується корінними соціальними перетвореннями у світі, а також і в нашій країні, веде до становлення глобальної інформаційної індустрії, яка переживає період технологічної конвергенції, організаційного злиття, законодавчої лібералізації, до структурних змін у зайнятості та до появи нових форм «електронної демократії». Ці радикальні трансформації відбуваються в історично стислі терміни, і внаслідок цього протягом останніх десятиріч сформувалися передумови для широкомасштабного переходу до інформаційного суспільства. Хоча ці передумови не

скрізь виявилися повною мірою і не всі держави, у тому числі й Україна, пройшли необхідні етапи, але глобалізація економічного життя, зняття ідеологічних бар'єрів, стрімкий технологічний прогрес суттєво скорочують час, відпущений країнам для формування такої політики, що дає змогу безконфліктно вийти на новий рівень розвитку, властивий інформаційному суспільству.

Оскільки основою формування інформаційного суспільства є розвиток комп'ютерних, інформаційних і телекомунікаційних технологій, а масова комунікація набуває глобального характеру, на рух інформаційних потоків уже не впливають істотно державні кордони, а спроби обмежити вільне поширення інформації лише шкодить тій стороні, яка прагне здійснити такі обмеження. Крім того, значно виросли можливості збирання, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї, завдяки чому зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності. Поглиблюється процес децентралізації суспільства; відбувається перехід до нових форм зайнятості; триває процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії, оскільки, як ми вже згадували, у постіндустріальній економіці промисловість за показниками зайнятості та своєю часткою в національному продукті дедалі більше поступається місцем сфері послуг, яка, своєю чергою, значною мірою пов'язана з різними формами обробки інформації.

Взаємозв'язок і взаємна зумовленість економічних, правових, соціальних, культурних і технологічних чинників у становленні інформаційного суспільства виявляється в лібералізації правил регулювання інформаційного та телекомунікаційних ринків, у технологічній і організаційній конвергенції, у змінах в інформаційному законодавстві, підвищенні ролі державного регулювання і міжнародної співпраці. Вплив інформаційного суспільства виявляється в масштабних змінах культури виробництва, бізнесу, організації роботи, дозвілля, споживання, що зумовлено виникненням нових видів діяльності, заснованих на інформаційних технологіях.

Таким чином, при визначенні *поняття «інформаційне суспільство»* можемо керуватися такими поняттями. По-перше, це суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси. Виробництво, зберігання, поширення і передача аудіовізуальної продукції, а також ділової та розважальної інформації стає найважливішою частиною економіки; сформовано інформаційну індустрію, яка включає в себе комп'ютерну й телекомунікаційну промисловість, розробників аудіовізуального змісту та програмного забезпечення, виробників елементної бази для комп'ютерної та комунікативної техніки, побутової електроніки тощо. При цьому суттєво зростає технічна й правова можливість доступу громадян до різноманітних джерел інформації. По-друге, інформаційне постіндустріальне суспільство можна вважати наступним (після стадій аграрного та індустріального суспільства) етапом соціально-економічного розвитку суспільства, на якому домінуючим об'єктом виробництва й споживання стають інформаційні продукти та послуги, переважаючи за обсягом споживання товари, вироблені промисловістю і сільським господарством [1; 22–23].

Економічними основами інформаційного суспільства є сукупність галузей інформаційної індустрії (телекомунікаційна, комп'ютерна, електронна, аудіовізуальна), які переживають процес технологічної конвергенції та корпоративного злиття, розвиваються найшвидшими темпами й впливають на всі галузі економіки та конкурентноздатність країн на світовій арені. Отже, відбу-

вається інтенсивний процес формування світової «інформаційної економіки», що виникає в умовах глобалізації інформаційних, інформаційно-технологічних і телекомунікаційних ринків, а також виникнення світових лідерів інформаційної індустрії та перетворення «електронної торгівлі» за допомогою телекомунікацій на новий засіб ведення бізнесу [2].

Технологічними основами інформаційного суспільства є розвиток інформаційних технологій і засобів комунікації, які стали лідерами технологічного прогресу й породжують економічне зростання, створюють умови для вільного обігу в суспільстві великих масивів інформації і знань. *Правовими основами* інформаційного суспільства є закони та нормативні акти, що регламентують права членів суспільства на доступ до інформаційних ресурсів, технологій, телекомунікацій, захист інтелектуальної власності, недоторканність особистого життя, свободу слова, інформаційну безпеку.

Щодо *правового забезпечення цих процесів в Україні*, то державні органи видали численні нормативні документи, покликані визначити напрями інформатизації суспільства (Концепція формування і розвитку єдиного інформаційного простору України і відповідних інформаційних ресурсів, Концепція розвитку зв'язку, Доктрина інформаційної безпеки, Концепція інформатизації України); ухвалено Закони про інформацію, друковані ЗМІ, телебачення і радіомовлення; інформаційні агентства; рекламу; авторське право й суміжні права; державну таємницю; науково-технічну інформацію; захист інформації в автоматизованих системах; про участь України в міжнародному інформаційному обміні тощо.

Сьогодні одним із важливих напрямків еволюції постіндустріального суспільства визнано становлення глобальної інформаційної індустрії. Процеси переходу до інформаційного суспільства мають три основні аспекти. По-перше, інформація чимраз більше використовується як економічний ресурс з метою підвищення ефективності та зміцнення конкурентоспроможності. По-друге, інформація стає для населення предметом масового споживання. По-третє, відбувається інтенсивне формування інформаційного сектора економіки, який зростає швидшими темпами, ніж інші галузі. Зокрема, А. І. Ракизов зазначає, що при переході до інформаційного суспільства найважливішим продуктом соціальної діяльності стає виробництво, експлуатація і використання послуг і знань. Справжнє інформаційне суспільство має забезпечити правові й соціальні гарантії того, що кожний громадянин, який перебуває в будь-якому пункті й у будь-який час, зможе отримати всю необхідну для його життєдіяльності та рішення поставлених перед ним проблем інформацію. Отже, в інформаційному суспільстві всі засоби інформаційних технологій (комп'ютери, кабельний та супутниковий зв'язок тощо), спрямовані на те, щоб зробити інформацію загальнодоступною. Таким чином, основними критеріями сформованості інформаційного суспільства є кількість і якість інформації, її ефективна передача та переробка. Додатковим критерієм є доступність інформації для кожного завдяки її відносній дешевизні. З'являються нові форми діяльності з використанням інформаційних мереж, проте, оскільки при цьому зникають географічні й геополітичні кордони держав у межах інформаційних мереж, може виникати певна суперечність інформаційного законодавства різних країн і виникає необхідність його узгодження.

Г. Л. Смолян і Д. С. Черешкін основними ознаками інформаційного суспільства вважають: 1) формування єдиного світового інформаційного простору й поглиблення процесів інформаційної та економічної інтеграції країн і народів; 2) створення ринку інформації і знань як чинників виробництва в доповнення до ринків природних ресурсів праці й капіталу; 3) перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку за рахунок розширення доступу до них; 4) підвищення значущості проблем інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави; 5) створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне отримання, поширення і використання інформації [3; 55].

Для розуміння природи інформаційного суспільства потрібно розглянути зміст поняття «*інформаційна індустрія*». В її структуру входять приватні та державні організації, які створюють інформацію різних видів, забезпечують функціонування пристроїв для поширення інформації споживачам, виробляють обладнання і програмне забезпечення для обробки інформації. Інформаційну індустрію можна розділити на три галузі — 1) створення змісту («індустрія змісту»), 2) його обробка та 3) поширення. До *індустрії змісту* належать особи й організації, які створюють інтелектуальну власність (письменники, композитори, художники, дизайнери, вчені; творчі та наукові об'єднання, рекламні агенції тощо). У цьому їм допомагають видавці, продюсери та промоутери, які перетворюють інформаційний продукт на товар. Сюди ж відносять організації, які самі не створюють нової інформації, але компілюють її, готуючи до видання словники, довідники, енциклопедії, бази даних, статистичні збірники тощо. На частку цих постачальників інформації припадає значна частина прибутків в індустрії змісту.

Індустрія *обробки змісту* охоплює виробників комп'ютерів, телекомунікаційного обладнання та побутової електроніки (телевізори, відеомагнітофони, DVD-плеєри тощо). Індустрія *поширення інформації* пов'язана зі створенням і управлінням телекомунікаціями та мережами поширення інформації. Вона включає телекомунікаційні компанії, мережі кабельного телебачення, системи супутникової трансляції, радіо і телевізійні станції, компанії супутникового зв'язку, провайдерів доступу до Інтернету тощо. Основна роль в інформаційній індустрії належить індустрії змісту — саме в ній виробляється найбільша частка доданої вартості, що й призвело в середині 1990-х рр. до вже згаданого вище інтенсивного процесу злиття компаній інформаційного сектора економіки, метою яких є прагнення підвищити прибутковість свого бізнесу.

Таким чином, серед характерних *ознак інформаційного суспільства* можна назвати: 1) розгалужену систему інформаційних ресурсів, завдяки чому виробництво, зберігання, поширення і передача аудіовізуальної продукції, а також ділової та розважальної інформації стає найважливішою частиною економіки; 2) сформовану інформаційну індустрію, яка включає в себе комп'ютерну і телекомунікаційну промисловість, розробників аудіовізуального змісту й програмного забезпечення, виробників побутової електроніки; 3) наявність у громадян технічних і правових можливостей доступу до різноманітних джерел інформації стосовно функціонування суспільних та державних інституцій.

Як бачимо, сучасні інформаційні й телекомунікаційні технології стали настільки значущою частиною інфраструктури суспільства, що від них залежить не тільки технологічний, але й соціальний прогрес, економічна конку-

рентоспроможність країни загалом, її роль у міжнародному розподілі праці, так само як і *здатність подальшого розвитку демократичних інститутів, що значною мірою залежить від інформаційної відкритості, можливості доступу громадян до інформації*. Так інформаційні технології з технологічного чинника розвитку перетворилися на істотний елемент функціонування сучасного суспільства.

Завдяки цьому подальший розвиток інформаційних технологій, а також зростання інформаційної відкритості суспільства залежить вже не тільки від прогресу науково-технічної думки, але й від соціально-економічних і правових умов, в яких відбувається діяльність ЗМК. Зокрема, відставання законодавчого забезпечення прав людини на інформацію, на недоторканність особистого життя і збереження персональних даних, як і обмеження на концентрацію засобів масової інформації та комунікації може призводити до маніпуляції масовою свідомістю й до контролю за особистістю з боку державних або кримінальних структур. Крім того, значну заклопотаність викликає уразливість інформаційних і телекомунікаційних систем, що забезпечують функціонування енергетики, авіатранспорту, міського господарства та інших життєво важливих об'єктів. У зв'язку з цим більшість розвинених країн розглядає формування державної політики в питанні становлення інформаційного суспільства як одне з найважливіших завдань, оскільки інформаційне суспільство надає нові можливості для розвитку демократії, врахування громадської думки та контролю за діяльністю державно-владних структур.

Специфікою глобалізаційних процесів в умовах становлення інформаційного суспільства є те, що політичні інститути держави поступово втрачають контроль над змістом інформаційного простору. Це явище має і позитивний бік, підвищуючи відкритість національних інформаційних систем, і негативний, оскільки втрата контролю за змістом ЗМІ призводить до суттєвих утруднень у проведенні цілеспрямованої інформаційної політики (проблеми інформаційної політики ми ще розглянемо в цьому дослідженні).

Глобальні інформаційні агентства CNN, BBC, Reuter тощо, які найчастіше здійснюють пряму трансляцію з місць подій, створили всевітні мережі новин, і саме ці багаті медіа-концерни спроможні фінансувати відповідну технологічну комунікаційну базу. Тому слід очікувати, що в найближчому майбутньому ринок глобальних мас-медіа все більше контролюватиметься цими транснаціональними медіа-концернами, що вже зараз викликає критику з боку інших країн. Проте поряд з цим існує інша тенденція, і можна прогнозувати, що найближчими десятиліттями відбуватиметься розвиток *локальних новинних агентств*, які задовольнятимуть місцеві потреби тієї чи іншої країни (чи регіону) в інформації, враховуючи при цьому специфіку місцевої аудиторії. Імовірність такого шляху розвитку підкріплюється й тим, що сьогодні чимало локальних медіа-компаній мають у своєму розпорядженні таке саме технічне обладнання, як і світові медіа-концерни.

Тому дедалі більше політиків і державних діячів різного рангу усвідомлюють, що інформаційний стан суспільства став визначальним фактором економічного й соціального розвитку, обороноздатності та суверенітету країни й саме від того, як здійснюється збирання, збереження і поширення інформації, як функціонують системи передачі інформації залежить ефективність державного управління, взаємини влади і суспільства. Тому вже сьогодні ведеться активна

боротьба не тільки за високорентабельні міжнародні ринки інформаційної продукції та послуг, але й за пріоритети в глобальній інформаційній інфраструктурі.

Саме тому всі економічно розвинені країни приділяють увагу (на найвищих рівнях державної влади) проблемам створення й розвитку *національного інформаційного простору*. Сутність цього поняття можна визначити як *умовний простір, окремий для кожної держави, що утворюється сукупністю національних інформаційних систем і ресурсів, розташованих у цій державі*. Провідну роль у таких інформаційних системах, як і в створенні та регулюванні національного інформаційного простору, відіграють саме мас-медіа, які є *специфічним видом комунікацій*, особливістю якого є поширення інформації на велику аудиторію споживачів. Як відомо, до інших видів комунікацій належить: 1) міжособистісна, 2) групова, 3) публічна, 4) корпоративна.

Важливість розв'язання проблем відкритості інформаційних систем в Україні пов'язана з тим, що інформаційний простір є середовищем, в якому реалізується державна політика, приймаються державні рішення, діє механізм управління суспільством та формуються методи регулювання подіями. Саме інформаційний простір забезпечує умови для участі громадян у прийнятті суспільно значимих рішень, а також визначає рівень доступності правової інформації для окремих осіб. І від того, наскільки він розвинений, значною мірою залежить і відкритість суспільного устрою.

Очевидно, що для вдосконалення інформаційної політики в Україні може бути корисним зарубіжний досвід. Проте специфічні умови в країнах СНД перехідного періоду не дають змоги здійснювати *пряме запозичення* цього досвіду, що пов'язано з наявністю низки проблем, таких як обмеженість бюджетних коштів, застарілість інформаційно-технологічної бази і, найголовніше, — *догматичний менталітет*. Усе це вимагає вірного визначення пріоритетів у державній політиці формування інформаційної сфери суспільства.

У *відкритій системі* «суспільство — влада» остання є не тільки найбільшим споживачем, але й найбільшим джерелом інформації. Кожен громадянин має потребу в одержанні різноманітної довідкової та нормативної інформації про свої права й обов'язки у формі різних документів, надати які можуть тільки органи влади. Для одержання такої інформації громадянин змушений вступати в безпосередній контакт з органами влади різних рівнів. На побутовому рівні при одержанні інформаційних послуг від органів влади у більшості людей формується ставлення до влади, і в тому разі, якщо громадянам доводиться витратити багато сил і часу, починає формуватися *дефіцит довіри до влади*.

Для того, щоб в Україні сформувалося і могло розвиватися справді відкрите демократичне, громадянське суспільство, потрібно, щоб і окремі громадяни, і суспільні організації могли оперативнo одержувати правдиву й об'єктивну інформацію. Таке вільне одержання інформації є основою захисту прав людини та формування адекватної суспільної думки. У тому разі, якщо в процесі реформування системи масового одержання і поширення інформації будуть використані можливості інформаційних технологій, а також буде проводитися послідовна державна інформаційна політика, це дасть змогу забезпечити ефективне функціонування єдиного загальнодержавного інформаційного простору.

На наш погляд, сьогодні провідною проблемою у взаєминах влади і суспільства є вплив ЗМІ на громадську думку. При цьому в суспільстві створюється

ся міф про те, що ЗМІ є «четвертою владою». Нагадаємо, що поняття «четверта влада» виникла досить давно — ще у 1777 р. британський політик Едмунд Берк, виступаючи в парламенті, заявив, що на відміну від влади дворянства, буржуазії та духовенства, істинною є «четверта влада», тобто преса, яка представляє інтереси всього суспільства. Проте, хоча ЗМІ й справді відіграють основну роль у функціонуванні механізму публічної політики, гадаємо, що насправді не ЗМІ мають бути «четвертою владою», а *громадська думка*, сформована суспільством і його політичними структурами. При цьому мас-медіа, включаючи традиційні ЗМІ, мають бути засобами вираження суспільної думки. Саме на розв'язання значених проблем, що істотно впливають на увесь хід перетворень у пострадянському суспільстві країн СНД, і повинна бути спрямована державна інформаційна політика у сфері ЗМІ.

Очевидно, що розвиток інформаційної сфери має свої закономірності, ігнорування яких знижує дієвість державних рішень, зменшує ефективність впровадження дорогих інформаційних систем у роботу органів державної влади. Тому доцільно розглядати інформаційну сферу суспільства як самостійний феномен, розвиток якого підвладний, з одного боку, своїм закономірностям, а з іншого — державному регулюванню за допомогою *інформаційного законодавства*. Українське законодавство про ЗМІ та інформаційний простір включає в себе значну кількість нормативних документів. При цьому в основу законодавчого регулювання інформаційного простору та діяльності українських інформаційних систем покладено ключові положення Статті 34 Конституції України, яка проголошує *право кожного громадянина вільно шукати, одержувати, передавати, виробляти та поширювати інформацію будь-яким законним способом*.

Законодавчі акти впроваджують таку правову категорію, як *державні інформаційні ресурси*, і на органи державної влади покладається відповідальність за збирання, збереження та подання громадянам соціально й економічно значущої для суспільства інформації. Згідно з чинним законодавством, державні інформаційні ресурси України відкриті й загальнодоступні, а до інформації з обмеженим доступом забороняється відносити інформацію про законодавчі та інші нормативні акти, надзвичайні ситуації, діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, а також екологічну, демографічну й іншу важливу для суспільства інформацію.

Очевидно, що створення в Україні правової демократичної держави неможливе без переходу від інформаційно закритого до інформаційно відкритого суспільства, а це передбачає виникнення нових форм інформаційної взаємодії державної влади із суспільством. При цьому державна влада повинна здійснювати відкриту й чесну інформаційну взаємодію з громадськістю, передовсім — через засоби масової інформації, які мають стати справжнім виконавчим механізмом «четвертої влади» — громадської думки. На нашу думку, одним з найважливіших завдань державного управління процесами демократичної трансформації українського суспільства у сфері інформаційної політики є створення системи масового та вільного одержання і поширення інформації, включаючи правове й організаційно-технологічне забезпечення її функціонування в межах єдиного загальнодержавного інформаційного простору.

Сьогодні інформаційний стан суспільства став визначальним фактором економічного і соціального розвитку, обороноздатності й суверенітету країни і від того, як функціонують системи передачі інформації, залежать державне

управління та взаємини влади й суспільства. Тому особливого значення набуває проблема відкритості інформаційних систем та міри цієї відкритості, оптимальної для збереження суверенітету національного інформаційного простору й забезпечення ефективності державного управління.

Розглянуті глобальні процеси інформатизації стосуються, передовсім, мас-медіа, що включають у себе пресу, теле- і радіомовлення, інформаційні агенції різного рівня. Оскільки ЗМІ є посередником між журналістами та споживачами інформації, саме їм належить основна роль у формуванні масової свідомості. Формуючи громадську думку й виробляючи певні установки, функції ЗМІ виходять за межі інформативних, новинних, і таким чином мас-медіа стають одним з важливих засобів управління суспільством. У таких умовах особливого значення набуває «інформаційний менеджмент», який є невід'ємною складовою процесів масової комунікації, оскільки саме від ціннісних орієнтацій осіб, які здійснюють рекомендації щодо керування інформаційними процесами, залежить формування особистості споживачів інформації (особливо це стосується молодого покоління), майбутнє всього суспільства й інформаційна безпека держави.

1. Гриценко О. М., Шкляр В. І. Основи теорії міжнародної журналістики. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. — 304 с.
2. Ракитов А.И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. — М.: ИНИОН, 1998. — 104 с.
3. Смолян Г. Л., Черешкин Д. С., Вершинская О. Н., Костюк В. Н. Путь России к информационному обществу: (Экономические и социально-культурные предпосылки). — М.: Науч.-изд. центр «Инженер», 1996. — 55 с.

NATURE OF INFORMATION SOCIETY AND DEVELOPMENT OF WORLD MARKET MEDIA

Olena Grytsenko

Kyiv Taras Shevchenko National University,
Institute of Journalism

Melnykova str. 36/1, 04119 Kyiv, Ukraine

Tel. office: (044) 211-44-01

E-mail: astro777@bigmir.net

In the article problems of formation in Ukraine of an information society and development of the market of mass-media, possible its development and conceptual rules concerning strategy of formation of an information society in conditions of the transitive period are considered.

Key words: information society, information policy, market mass media, global information industry, openness of information systems.

ПРИРОДА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА И РАЗВИТИЕ МИРОВОГО РЫНКА МАСС-МЕДИА

Елена Гриценко

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт журналистики
ул. Мельникова, 36/1, 04119 Киев, Украина
Тел. оф.: (044) 211-44-01
E-mail: astro777@bigmir.net

Рассмотрены проблемы формирования в Украине информационного общества и развития рынка масс-медиа, возможные направления его развития и концептуальные положения относительно стратегии формирования информационного общества в условиях переходного периода.

Ключевые слова: информационное общество, информационная политика, рынок масс-медиа, глобальная информационная индустрия, открытость информационных систем.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2007

Прийнята до друку 14.04.2009